

כבוד מלכות

וידבר ה' אל משה ואל אהרן, ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים: (שמות ו, יג)

חייב לחלוק כבוד למלך

כתב רש"י ד"ה ואל פרעה מלך מצרים - צום עליו לחלוק לו כבוד בדבריהם. וכ"כ עה"פ (שמות יא, ח) וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחויו לי לאמר וכו', וז"ל חלק כבוד למלכות, שהרי בסוף ירד פרעה בעצמו אליו בלילה, (שמות יב, לא) "ויאמר קומו צאו מתוך עמי", ולא אמר לו משה מתחלה "וירדת אלי והשתחוית לי". וכ"כ רש"י בפרשת ויחי עה"פ ויתחזק ישראל - אמר אף על פי שהוא בני, מלך הוא ואחלוק לו כבוד, מכאן שחולקין כבוד למלכות.

חייב עמידה לפני ב"ד

הגמ' (סנהדרין יט, א) מביאה סיפור שהעבד של ינאי המלך הרג את הנפש, אמר להו שמעון בן שטח לחכמים תנו עיניכם בו ונדוננו, שלחו ליה עבדך קטל נפשא, שדריה להו, שלחו ליה תא אנת נמי להכא, "והועד בבעליו" אמרה תורה יבא בעל השור ויעמוד על שורו, אתא ויתיב, אמר ליה שמעון בן שטח ינאי המלך עמוד על רגליך ויעידו בך, ולא לפנינו אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד, שנאמר ועמדו שני האנשים אשר להם הריב וכו', אמר לו לא כשתאמר אתה אלא כמה שיאמרו חבריך.

והקשו בתוס' והא אפילו ת"ח א"צ לעמוד, דכבוד התורה עדיף, וכיון דחכם אינו צריך לעמוד כ"ש מלך דעדיף מלך מת"ח, דאפילו למ"ד הרב שמחל על כבודו כבודו מחול, מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. ותי' בתוס' דעשה דכבוד תורה עדיף ממצות כבוד מלך, ולכן אע"פ שאין ת"ח צריך לעמוד ינאי צריך לעמוד, והאי דת"ח יכול למחול על כבודו משא"כ מלך הוא מגזיה"כ, דכתיב "שום תשים עליך מלך" - שתהא אימתו עליך, כי כבודו בא לו משום דמצות המקום כך הוא, ואין יכול להפקיע מצות המקום, אבל ת"ח תורתו דיליה ויכול למחול היטב על כבודו, כדאמרינן (ע"ז יט, א) בתחלה נקראת על שמו של הקדוש ברוך הוא, ולבסוף נקראת על שמו, שנאמר אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה.

חייב כבוד למלך רשע

בספר תומים (סי' יז, ג) רצה לתרץ קושיית התוס' על פי דברי רש"י (ברכות מח, א), שכתב דינאי ממלכי בית חשמונאי היה והרג חכמי ישראל שבאו לפוסלו מן הכהונה, א"כ י"ל שמשו"ה לא חלקו לו כבוד כיון שהיה צדוקי וכבוד המלך לא שייך לו, דקיי"ל "נשיא בעמך לא תאור" - בעושה מעשה עמך.

אבל בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יט סי' נ) העיר עליו מדברי הגמ' (זבחים קב, א) וז"ל א"ר ינאי לעולם תהא אימת מלכות עליך, דכתיב ירדו כל עבדיך אלה אלי, ואילו לדידיה לא קאמר ליה. רבי יוחנן אמר מהכא, ויד ה' היתה אל אליהו וישנס מתניו וירץ לפני אחאב, פרש"י שאחאב היה רוכב על הסוס, ואליהו רץ לפניו, שאחאב היה הולך יחידי ואין דרך מלכים ללכת יחידי. ואחאב הרי לא היה "עושה מעשה עמך", ובכל זאת חלק לו אליהו כבוד, א"כ מוכח מכאן שגם מלך שאינו עושה מעשה עמך בכל זאת צריך לחלוק לו כבוד.

ועי' במהרש"א בחידושי אגדות (זבחים שם) שכתב שראוי לחלוק כבוד אפילו למלכים הקדמונים הרשעים כאלו שזכר, וכדאמרינן בפ' הרואה דמלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא, והמזלזל בכבודם כאילו פוגע בכבוד המקום. היינו שאין החיוב לכבדם מחמת עצמם, אלא שלכבד מלכים הוי כבוד לענין המלכות, וזה בעצם כבוד שמים, ולכן שייך אפילו ברשעים.

לעבור איסורים בשביל כבוד מלכות

(ברכות יט, ב) אמר רבי אלעזר בר צדוק מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם, שאם יזכה יבחינן בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם, ומסיק שמיירי באיסור דרבנן, ומשום כבוד מלכים לא גזרו בהו רבנן.

וכתב המג"א (סי' רכד, ז) דמשמע בגמרא דמותר לעבור על מצות דרבנן לראות מלכים אפילו מלכי אומות העולם, אבל כתב מדסיים משום כבוד מלכות לא גזרו רבנן, משמע דוקא במלכי ישראל אמרו ומשום כבוד. וכתב שמזה שלא הביא דין זה בשו"ע (יו"ד סי' שע"ב) משמע דוקא במלכי ישראל מותר, ובעו"ה אין לנו עכשיו מלכי ישראל. ומש"כ בגמרא ולא לקראת וכו', היינו שמצוה לרוץ לקראת מלכי אומות העולם, שאם יזכה לראות מלך המשיח שיבא במהרה יבחין מה בין גדולתם לגדולתו וכו', ומ"מ אסור לעבור אפילו על מצוה דרבנן בשביל זה.

אבל כתב המ"א שהרמב"ם (הל' אבל ג, יד) מתיר לטמא בטומאה של דבריהם מפני כבוד מלכים, וז"ל מותר לכהן להטמא בבית הפרס או בחוצה לארץ לדבר מצוה בזמן שאין שם דרך אלא היא, כגון שהלך לישא אשה או ללמוד תורה, וכן מיטמא בטומאה מדבריהם לכבוד הבריות, וכן מדלגין על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל ואפילו מלכי עכו"ם, כדי להבחין בינם לבין מלכי ישראל כשיחזור כבודן למקומן, וכן כל כיוצא בזה,

ועי' בספר מחצית השקל שבספר חמד משה מביא ראייה מרש"י (הנ"ל) ש"ציום לחלוק לו כבוד בדבריהם", ומשמע דאף למלכי אומות העולם צריך לחלוק להם כבוד. וכתב המחצית השקל דדוקא כשמדבר עם מלכי אומות העולם צריך לחלוק להם כבוד, והוא ממדת דרך ארץ, דהא הקדוש ברוך הוא חפץ בכבודן ואפילו ריש גרירתא משמיא מוקמי, אבל לטרוח לראותן אינו מחויב משום כבודן. ותדע דאם לא כן למה הוצרך לומר הטעם דמצוה לרוץ לראות מלכי אומות העולם משום שאם יזכה יבחין כו', טפי הוה ליה לומר דמחויב בכבודן.

כבוד הבריות או כבוד מלכים

ועי' בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סי' רמט) שהא דאמר שם דמדלגין היינו ע"ג ארונות של מתים לקראת מלכים נמי אינו מצד המצוה אלא מצד כבוד מלכים, דחשוב כבוד הבריות אף ההליכה לקראתם, ומביא ראייה דאמרינן התם משום כבוד מלכים לא גזרו בהו רבנן, ולא אמר משום מצות כבוד מלכים לא גזרו רבנן, אלמא דמצד המצוה אולי היה אסור ורק משום כבוד הבריות וכבוד מלכים לא גזרו.

צער בע"ח ובל תשחית

איתא בעבודה זרה (יא, א) שורפין על המלכים ואין בו משום דרכי האמורי, עוקרין על המלכים ואין בו משום דרכי האמורי. והק' בתוס' למה לא פריך והאיכא צער בעלי חיים כדפריך גבי נושא ונותן בשוק של עבודת כוכבים, דבשלמא משום בל תשחית ליכא, דכיון דלכבודו של מלך עושין כן אין כאן השחיתה, אלא הוי כמו תכריכין של מאה מנה, אלא צער בעלי חיים איך הותר, ותיירצו דשאני כבוד המלך שהוא כבוד לכל ישראל, ואתי כבוד רבים ודחי צער בעלי חיים עכ"ל. מבואר בדבריהם דמצד בל תשחית כיון דלכבודו של מלך הוא, אין כאן השחיתה כלל, ואך מצד צער בעלי חיים הוא דנתקשו, דסו"ס הא ודאי איכא צער בע"ח הגם כי עושהו לכבודו של מלך, ותיירצו דמ"מ אתי כבוד מלך ודחי צער בע"ח.

ואילו בתוס' למס' בבא מציעא (לב, ב), שג"כ הקשו קושיא זו, דאי צער בעלי חיים דאורייתא אמאי עוקרין על המלכים, ותיירצו דמשום דכבוד מלך ונשיא עדיף כמו בל תשחית דנדחה מפני כבודם. הרי בדבריהם אלו מבואר שנקטו שאף מצד בל תשחית שפיר יש כאן השחיתה, והיה צריך לעבור על הלאו דבל תשחית, אלא דמהני הסברא דאתי כבוד מלך ודחי בל תשחית, כי היכי דנקטינן הכי לענין צער בע"ח. והארכתי במקום אחר לבאר המחלוקת, ואכמ"ל.

ברכה על ראיית מלך

כתוב בשו"ע (או"ח רכד, ח) על מלכי ישראל אומר, בא"י אלקינו מלך העולם שחלק מכבודו ליראיו, ועל מלכי עובדי כוכבים אומר, ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם.

מה נקרא מלך

וכתב המג"א (ס"ק ה) שהשלטונים שאין עול מלך עליהם לשנות דבריהם, ודן והורג במשפט מברך עליהם, ועל השרים שממנה המלך בכל עיר טוב וישר לברך בלא שם ומלכות, על השופט הגדול שהוא הקאד"י אין מברכין כלל.

מקור המ"א הוא בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' רצו) שנשאל אם מברכין ל"באשא" אשר שולח המלך למצרים, ברכת שחלק מכבודו לבשר ודם.

והשיב הרדב"ז שכבר נשאל מלפני הרב אברהם אב ב"ד והשיב, שכללו של דבר הוא שכל מי שהוא חשוב בשולטנותו כמלך, ודן והורג במשפט, ואין מי שמשנה על דבריו מהן ללאו ומלאו להן כמלך הוא ומברך עליו שחלק מכבודו. כדבריו הביא גם בספר אורחות חיים (ח"א הלכות ברכות אות מט) וז"ל הרואה מלכי ישראל אומר ברוך שחלק מכבודו ליריאו, מלכי אוה"ע אומר ברוך שחלק מכבודו לבשר ודם. וכתב הראב"ד (רב אב"ד) בתשובה שכל מי שהוא חשוב בשולטנותו ובנשיאותו כמלך, וכן הורג במשפט ואין מי שימחה בידו, ואינו משנה דברו מלאו להן ומהן ללא, אפילו מאוה"ע מברך עליו אחת לל' יום.

אבל כתב הרדב"ז שצריך לדקדק אם השר של מצרים דומה לשלטונים, שהרי אין לו רשות להרוג במשפט אלא במאמר השופט הגדול הממונה מאת המלך, וא"כ צ"ל שכשיראה השופט הגדול יברך ולא כשיראה הבאשה שהוא השר. אבל כתב יש להם שני מיני משפט אחד "שרעי" ואחד "עורפי", והמשפט השרעי הוא מסור לשופט הגדול והוא פוסק הדין והשר מצווה לעשות המשפט, והמשפט העורפי שהוא כמו הוראת שעה הוא מסור לשר המדינה, ויכול להרוג כפי העורפי אפילו שלא מן הדין ובלא ידיעת השופט הגדול. נמצאת למד שיש דברים שיכול לעשות הבאשה לבדו ואין מי שישנהו מהן ללאו ומלאו להן, ואעפ"י שיש ביד המלך לשנותו לכל אשר יחפוץ שהרי הוא עבד מעבדיו, ה"מ אם היה במדינה שהמלך עומד בה, אבל כיון שהוא במקום רחוק ונתן לו המלך שררה ושולטנות במצרים, הרי היא כמלך בעצמו ומברך ברוך שחלק מכבודו.

אבל מסיק הרדב"ז שאע"פ שכתב כל זה אין דעתו מסכמת לברך על השרים הבאים למצרים, ולא על שום שר משרי המלך בשם ומלכות, שהרי המלך משנה דבריהם מהן ללאו ומלאו להן, ע"י כתבים ומאמרים, ולכן הטוב והישר לברך בלא שם ומלכות, שבזה לא הפסיד כלום, שהוא נותן שבח להקב"ה שחלק מכבודו לבשר ודם. ואותם השלטונים ששאלו מלפני הרב אב"ד, הם שולטים בעריהם אין עול מלך עליהם לשנות דבריהם מהן ללאו ומלאו להן.

האם לברך על דוכס

ובשו"ת חתם סופר (ח"א סי' קנט) כתב שבמדינת ריי"ך מברכין על כל דוכסיהם, מפני שהמדינה היא שלהם ואין עליהם שום אימת מלך. וגם בנימוסיהם שאין המלך מתחתן אלא במלך אחר או עם דוכסי רייך, שהמה נחשבים מלך ממש.

מלכת אנגליה

יש להסתפק האם יוכל לברך הברכה על מלכת אנגליה, יש לדון מצד שהיא הלכה ולא מלך, ועוד יש לדון האם היא נחשבת לסוג מלך שמברכים עליו, משום שאין לה שום שליטה. ובשו"ת שבט הלוי (חלק א סימן לה) כתב שפשוט להלכה דאין חילוק בין מלך למלכה, ואם מצד איסור הסתכלות, הרי מבואר בגמרא שאינו צריך לראות להדיא. (עי' לקמן)

עוד כתב שג"כ פשוט שאפילו אין בידה להרוג ממש בלי התיעצות עם ראשי השלטון, מ"מ היות והיא היותר מכובדת וחולקים לה כבוד שאין דוגמתו, ראוי לברך עליהם שנתן מכבודו. והא דכתב הרדב"ז שצריך שיהיה בידו להרוג, אין המדובר אלא מאלו שנתמנו ע"י המלך, שחסרון רשות להרוג הוא סימן על חסרון גדולתם, לא במלך עצמו, שאין תכסיסי החוק מונעים הברכה, כיון שהוא מלך באמת.

האם צריך ראיה ממש

(ברכות נח, א) רב ששת סגי נהור הוה קאזלי כולי עלמא לקבולי אפי מלכא וקם אזל בהדיהו, רב ששת אשכחיה ההוא מינא אמר ליה חצבי לנהרא כגני לייא, אמר ליה תא חזי דידענא טפי מינך חלף גונדא קמייתא כי קא אוושא אמר ליה ההוא מינא אתא מלכא, אמר ליה רב ששת לא קאתי חלף גונדא תניינא כי קא אוושא אמר ליה ההוא מינא השתא קא אתי מלכא, אמר ליה רב ששת לא קא אתי מלכא חליף תליתאי כי קא שתקא, אמר ליה רב ששת ודאי השתא אתי מלכא, אמר ליה ההוא מינא מנא לך הא אמר ליה דמלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא, דכתיב צא ועמדת בהר לפני ה' והנה ה' עבר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה', לא ברוח ה', ואחר הרוח רעש לא ברעש ה', ואחר הרעש אש לא באש ה', ואחר האש קול דממה דקה. כי אתא מלכא פתח רב ששת וקא מברך ליה, אמר ליה ההוא מינא למאן דלא חזית ליה קא מברכת.

ומאי הוי עליה דההוא מינא, איכא דאמרי חבירוהי כחלינהו לעיניה, ואיכא דאמרי רב ששת נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות.

על פי דברי הגמ' כתב המ"א (ס"ק ו) שאפילו סומא, שיודע שהמלך עובר, מברך. וכ"כ הברכ"י שהרואה המלך בים בספינה קטנה שהיא מכוסה, ואינו רואה המלך עצמו, אך יודע בבירור שהמלך שם, יכול לברך, וראיה מרב ששת דהוה סגי נהור ואפ"ה בירך (ברכות נח, א). וכתב בספר שערי תשובה (ס"ק ה) דדוקא בראיה זו על המלך הדין כן, כיון שעיקר הברכה שחלק מכבודו, אבל אין ללמוד מזה לשאר ברכות שמברך על הראייה ולא על הידיעה.

עוד כתב שהא"ר הניח דברי המ"א בצ"ע, שרב ששת לא היה מברך ברוך שנתן, רק כעין שאילת שלום. אלא שבמח"ב כ' דמ"ס משמעות שבירך ממש, וגם כי נעלם מהא"ר הגרסא בע"י פתח ר"ש וקאמר ברוך ע"ש.

נשיא ארה"ב

בשו"ת תשובות והנהגות (כרך ב סימן קלט) נשאל האם על נשיא המדינה של דרום אפריקא וכדומה, יש לברך "שנתן מכבודו".

ומביא שכשהגיע נשיא ארה"ב לארץ ישראל לביקור, נחלקו הרבנים אם לברך שנתן מכבודו או לא, וטען הגר"מ שטרנבוך שליט"א שכיון שמעמדו הוא תלוי בהחלטת בית הנבחרים, שבכחם להדיח אותו, וסמכויותיו מוגבלים מאד אין לברך, ולא דמי למלוכה באנגליה אפילו בזמננו שעל כל חוק חדש המלכה חותמת, ולא מתחלפת אלא המלוכה בידה וביד צאצאיה, וכבודה ככבוד מלכים ממש. ואף שלמעשה אינה מתערבת בסדרי השלטון, מ"מ צריך את חתימתה על כל חוק וחוק, והממשלה יונקת את סמכותה ממנה, אבל הנשיא דארה"ב יכולים להדיחו, ומלכות לזמן אינו דומה למלך ואינו ראוי לברך עליו. וכמו כן בדרום אפריקא אין לנשיא מעין כבוד מלכים, ולא רק אצל השחורים שלא מכירים בנשיאותו כלל, אלא גם הלבנים מהם שלא מכבדים אותו ומתנגדים לו.

מתי לברך

עוד כתב שהסתפק במה שבאנגליה יהודים עומדים מול הארמון, ולפעמים המלכה מסתכלת בחוץ ואז מברכים, שלכאורה הברכה רק כשעוברת ברחוב כמלכה וכולם מכבדים אותה ורואים כבודה, שאז ראוי לברך שלא עליה מברכים אלא על כבודה וכמ"ש, וכמו"כ מסתפק במה שנהגו לברך אם בא לארמון המלך שמקבל אותו, דאפשר שתיקנו הברכה דוקא כשרואה אז כבודו שכולם מכבדים אותו ומתאספים לכבודו, אבל כשרואה אותו בחדר ולא נראה אז בכבודו אינו ראוי אז לברך, אבל אפשר דכיון שמכבדים אותו שהוא מלך, אף שבעת ברכתו לא רואה כבודו תיקנו עליו הברכה, אמנם מהגמרא שגם סומא מברך ע"כ מפני שמרגיש כבוד המלך וא"כ נראה שע"ז מברכים.

וכתב ששמע מגדולים הרבה שבאו לארמון המלך ובירכו, וצ"ל מפני שבארמון ניכר מלכותו וכבודו וראוי לברך. אבל כשגר"ח זוננפלד זצ"ל נפגש עם מלך ירדן בסתר באהל בירך, ומשמע שאפילו לא מופיע בכבודו מברכים על עצם הראייה לראותו.

גם בשו"ת יחיה דעת (חלק ב סימן כח) נשאל האם לברך על הרואה נשיא מדינה בזמן הזה. והביא דברי הרב אב"ד והרדב"ז הנ"ל, ולפי"ז היה מקום לומר שנשיא מדינה דמוקרטית, שאין לו סמכות לשפוט ולהרוג כאוות נפשו, אין לברך עליו, שהרי תלו הדבר במי שבידו לדון דיני נפשות ויכול להרוג במשפט, וכיוצא בזה כתב בשו"ת קרית חנה דוד שהנשיא בזמן הזה שאין פקודתו מתקיימת בלי הסכמת שרי המדינה ובתי המחוקקים שלה, אין לברך עליו ברכת המלך, שאין זה דומה למלך שגוזר ומקיים ואין עוד מלבדו.

אבל כתב היחיד"ד שהואיל ויש בידו של נשיא מדינה לקבל או לדחות המלצת חנינה על מי שנידון למות על ידי בתי המשפט, נמצא שסמכות דיני נפשות מסורה בידו, והרי הוא כמלך שדן והורג במשפט. ואף על פי שהנשיא נבחר רק לתקופה מסוימת ואינו נשאר בנשיאותו כמלך שנשאר במלכותו עד סוף ימיו, מכל מקום כיון שבאשר הוא שם נשיא הוא, מברכים עליו בשם ומלכות. וכאותה שאמרו (מגילה טז, ב) תעלא בעידינה סגיד ליה. וכן מבואר בספר תורת חיים סופר (בסימן רכד אות י), שיש לברך על נשיא מדינה ברכת המלך בשם ומלכות. וכן העלה בשו"ת אפרקסתא דעניא (סימן לב) שמברכים על נשיא מדינה בזמן הזה בשם ומלכות, מהטעם האמור. וכן פסק בשו"ת שואל ונשאל ח"א (סימן עג).

הרואה מלך בטלויזיא

אבל כתב שהרואה את המלך בטלויזיא, אינו מברך עליו ברכת המלכים, שהרי זה דומה למה שכתב בשו"ת דבר שמואל (סימן רמב), שהרואה את הלבנה מתוך מראה אינו מברך עליה, וראיה לזה מהגמרא ראש השנה (כד, ב) ראינוהו במים או בעששית אינה חשובה ראייה. וכן כתב הברכ"י (סימן לה ס"ק יא). ובפתח הדביר (סימן רכד סק"י) נשאל ברואה את המלך דרך מראה של אספקלריא, והביא שנסתפק בזה הגאון רבי יהודה שמואל אשכנזי בתשובה כתיבת יד, והעלה שאין לברך מספק. וכן העלה בשו"ת בצל החכמה חלק ב (סימן יח). אבל יש לחלק בין ברכת ברואה לברכת שחלק מכבודו, שהרי הבאנו הרבה פוסקים שס"ל שלא צריך לראות ממש.